

ПУТ ДО СРЕДИШТА СМИСЛА.
Српске народне песме у
тумачењима Веселина Чајкановића

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У научном опусу Веселина Чајкановића заступљене су епске, лирско-епске и лирске народне песме, приповетке, предања и кратке говорне форме. Заједно са широко обухваћеном фолклорном грађом, умотворине су важне за Чајкановићеве аргументе при реконструкцији старе српске религије. Значајни су и његови избори из штампане и рукописне фолклорне баштине. Овом приликом пажња је усмерена на тумачења народних песама, било да им је Чајкановић посветио засебне студије или коментаре у антологијама.¹

Кључне речи: Веселин Чајкановић, усмена епика, слојеви традиције, формула, певачи, антологије

Писана не на основу докумената, него на основу памћења које се преносило с колена на колена и сачувало у народним обичајима, веровањима и умотворинама, и писана на основу провере помоћу многобројних страних паралела из свих времена, иако недовршена, његова реконструкција старе српске вере је чудесна и вероватна историја духа и душе српског народа (међу другим народима) откад он памти за себе. Друга таква историја о нама није написана ни код нас ни у свету. (Ђурић 1994а: 58)

Захваљујући изузетном образовању, сензибилитету и преданом истраживању, у коме подједнако место имају минуциозне анализе детаља и широко обухватање комплексних феномена културе, Веселин Чајкановић је оставио јединствену реконструкцију старе српске религије и митологије. Како је то понављано кроз књижевноисторијске осврте,² имао је на нашим просторима мало претходника. О дубинским слојевима традиције писали су Иларион Руварац, Натко Нодило, Павле Софрић Нишевљанин, данас заборављен Милоје Васић;

1 Рад је део плана научноистраживачког пројекта *Проучаваоци српске књижевности друје половине XX века* (Филолошки факултет Универзитета у Београду).

2 Оцене су махом из предговора или поговора издањима изабраних и сабраних дела В. Чајкановића, у којима доминирају студије о старој српској религији и митологији: Ђурић 1973: VII–XIII; Ђурић 1994а: 7–16; Јовановић 1985: 323–355. Књижевноисторијски осврт на рад В. Чајкановића: Деретић 1983: 442; Палавистра 2008: 318–320, 885; Лома 2006: 7–9; Милошевић-Ђорђевић 1994: 3; Карановић 1994: 227–238. Циклус предавања, тематски зборник и изложба у оквирима програма Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду били су посвећени животу и раду Веселина Чајкановића: Вранић-Игњачевић 2006. и *Лејенде Београдској универзитетској* 2014.

Ватрослав Јагић, чије је мишљење Чајкановић уважавао, док је оспоравао поједине закључке Томе Маретића. Делио је слична интересовања са Тихомиром Ђорђевићем, Јованом Ердељановићем, Симом Тројановићем и наводио њихове студије међу бројним подацима из светске научне литературе. Али, свако од тих зналаца бавио се појединим мотивом, ликом и тематским кругом, питањима стила и стилских фигура или понеким од бројних веровања и обредних ситуација из српског, јужнословенског и словенског фолклора. Веселин Чајкановић поставио је себи далеко тежи задатак. Пажљиво је склапао стару српску митологију, трагајући за честицама чија су значења одавно избледела или су још једва могла да се наслуте. И животне околности, Балкански ратови, Велики и Други светски рат отежавали су научни рад. Ипак, Чајкановић није одустајао, тим пре што је спознао истину која је многим измицала – богати извори о старини српске традиције чекали су да буду пронађени. Исто се поновило са његовим капиталним делом, требало је да прођу деценије до штампања рукописа.

1. Извори – завештања предака

Чајкановићев приступ фолклору доследно се испољава и у *Старој српској религији и митологији*, најављеној још 1924 (Ђурић 1994с: 7–19). Међу „помоћним средствима“ истраживања су: „1. данашњи религијски обичаји, и норме, правила; 2. веровања; 3. усмена традиција; 4. топографска и лична имена; 5. речник“ (Чајкановић 1994с: 27). Најшира концепција фолклора подразумева равноправност сегмената, иначе упућених једни на друге. Као најстарије умотворине означава бајке, наводи полазишта Гримове митолошке теорије и примере из српске грађе. Сведочанства из прошлости уочава међу „скаскама“ и обредним песмама, да би архаична епска исходишта препознао као део „мртвачког култа“ и песме „у славу предака“. Мотиве из српске епике пореди:

са митологијом староиндијском и уопште оријенталском, са грчком, германском и келтском (...) а када се наше песме буду критички проучавале и одвојио мит од историје (која је до сада, сасвим неправилно, присвајала себи лавовски део), видеће се да митолошких песама има знатан број, и да се из њих, доста детаљно, могу изреконструисати старинска српска религија и митологија. (Чајкановић 1994с: 34)

Запажања воде до важног закључка о процесима трајања „представа“ и стилизацијама унутар самог поетичког система – и мита и епике: „многе песме, чија је садржина била некада чисто митолошка, пребачене [су] у историју и везане за историјске личности и догађаје, јер ни певач ни публика нису више познавали или се нису више интересовали за дотичан мит“ (Чајкановић 1994с: 39). Од говорних облика у којима се чувају трагови из прошлости, издваја по-

словице, загонетке, здравице, а сматра изузетно важним и „формуле, које прате извесне култне и магичне радње“ (Чајкановић 1994с: 42).

Чајкановић не занемарује чињеницу да су сведоци духовне и материјалне културе предака забележени тек у XIX и XX веку. Но, опасност од исхитрених закључака умањују поређења са наслеђем других „индоевропских народа и народа из средоземног света“ (Чајкановић 1994с: 51). Уочавајући унутрашњи синкретизам паганског и религијског система, упутио је на обележје целокупног усменог стваралаштва. Јер, до смисла, до значења песничких слика, мотива, модела и варијаната воде и међусобне везе између усмених родова и врста, околности и сложен контекст импровизације. Умотворине се не могу посматрати изоловано, изван обичаја, веровања, неписаног кодекса понашања и целокупног погледа на свет одређене средине.

Такав приступ фолклорној грађи, својствен овој (ре)конструкцији старе српске религије, указује и на природу усмених облика. Зато Чајкановићева истраживања

из специфичног угла (...) осветљавају и песничку традицију. Она се у тим оквирима показује као матрица на којој су, истина не само фрагментарно, већ и шифровано, забележене одређене митско-религијске представе, за чије читање и разумевање је неопходна не само огромна ерудиција, какву је овај аутор, несумњиво, својим анализама те поезије, показивао, већ и изузетан смисао за глобално сагледавање проблема, какав само ретки међу истраживачима имају. (Карановић 1994: 237)

И управо због тих јединствених квалитета тешко је раздвојити из Чајкановићевог научног опуса радове посвећене искључиво усменом песништву од оних о старој религији и митологији. Ипак, макар по (привидном) приоритету теме, неколико његових студија илуструје садејство својеврсне археологије усменог „текста“ и више компаративних перспектива тумачења.

2. Један стих – релативна самосталност формуле

Принцип који је Богдан Поповић установио у српској критици за тумачење поезије,³ Чајкановић је доследно примењивао састављајући коментаре антологија и при анализама појединих песама. Јединствено сведочанство о прошлости српског народа читао је – „ред по ред“ и реч по реч. То није био искључиво пут до естетских домета и унутарњег устројства варијаната, већ је помоћу детаља указивао на спреге песничке слике са природом стваралаштва и значењима (стиха-сегмента-песме), запретених у најдубљим и млађим седиментима баштине.

3 О методу „ред-по-ред“, узорима, утицајима и оценама тог приступа у српској науци в: Алексић 2014: 39–58.

Огледи, наоко посвећени тек једном стиху, могу се повезати и са Чајкановићевим интересовањима за пословице и фразеологију, у којој скривене трагове велике старине чува аутоматизовано понављање исте језичке конструкције. Осветљавајући израз „по греху родитељ“ из песме о удесу Косовке девојке (Караџић 1988: 51^о), најпре наводи сличне примере из фолклорног фонда и тумачења сродног „проблема“. Елаборација је карактеристична за Чајкановићеве анализе. У овом случају пажња се усмерава на помну реконструкцију поимања греха, изведену помоћу споменика из антике, култура индоевропских народа и српске етнографске грађе. Постављајући низ примера један до другог, концентрисан на исходишта древних представа, Чајкановић аргументује своја тумачења. Без полемичке жистине, која му иначе није била својствена, разложно излаже закључке, који се не подударају са предоченом литературом:

Број примера дао би се лако повећати. Али и из ових које смо навели види се јасно да је грех, по првобитном схватању, доиста *религијска мрља*, макула, која настаје услед *додира са мртвачким демонима*. После свега овога можемо констатовати само једно: да је грешност телесног акта и зачећа у томе што се том приликом мора, на неки мистичан начин, доћи *у додир са душама предака*.“ (Чајкановић 1994b: 310)

Тако Косовкин удес, на више нивоа, открива рефлексе култа мртвих, чије место је изузетно важно међу Чајкановићевим упориштима при склапању старе српске религије. Премда се овом приликом није задржао на тематском кругу о Косову, осветлио је механизам очувања представа кроз различите слојеве традиције – од магијско-ритуалног комплекса (иницијација) до кондензованог песничког језика.⁴

Другачија су полазишта Чајкановићевог тумачења стиха „Не бојим се никога до Бога“, можда и зато што је исту формулацију користило више певача при стилизацији похвале различитих јунака. Чајкановић предочава како ту формулу савремени читалац готово аутоматски разуме у религијско-епском контексту: не бојим се никога *осим* Бога. Такав смисао демантује бројним подударностима из баштине европских народа, показујући како у митолошком комплексу, старијем од хришћанства, није једносмерно постављен однос између смртника и божанске силе. Борбе митских јунака, почев од Гилгамеша преко античких и германских хероја, откривају да су пагански, па и „епски богови слабији од Бога како се он замишља данас“, као што су и протагонисти епског песништва „моћнији, већи у сваком погледу, од просечног човека“ (Чајкановић 1994a: 406). Супериорност искључује страх од божанског гнева и одлуке, али

⁴ Занимљиво је и, веома посредно, указивање на семантичке валере појмова, који опстају у лексици одређене средине, али немају иста значења. И данас се именицом родитељ/родитељи означавају отац и мати. Међутим, с почетка XIX века, како је показао Чајкановић, под појмом *родитељ* подразумевао се – искључиво отац.

Чајкановић не заборавља ни заступљеност извесне предострожности – заштите, какву пружа израз „Ако Бог да“. Затим ниже стихове у којима се Божје име наводи по механизму метонимијске замене – за небо, односно просторно лоцирање божанских сфера.⁵ Из мреже доказа произлази закључак:

„Не бојим се никога до Бога“, према овоме, првобитно је, вероватно, било исто што и „не бојим се никога надалеко и нашироко“; дакле: „не бојим се никога на целом свету, никога до Божје куће“ (...) Доцније је прави смисао могао бити пренебрегнут, заборављен, као што се често дешава са фразама у којима се спомиње Божје име, и које се сад употребљавају или као изрази за појачавање, или просто шаблонски, без икаквог нарочитог значења (...) Кад је на тај начин фраза изгубила првобитну садржину, лако је било да јој се, с обзиром на честе инвокације *хришћанској* Бога у народним умотворинама и језику уопште (...) наметне значење које дотле није имала. (Чајкановић 1994а: 412)

Полазећи од једног стиха, Чајкановић је, заправо, указао на важан процес који се одвијао кроз недокучив историјат живота целокупне традиције. Овакве замене, модификације или губљења почетног смисла – речи, формуле, детаља уочавао је и при тумачењима појединих народних песама.

3. Расковник – кључ за тумачење песме

Студије Веселина Чајкановића о појединим варијантама, невелике по обиму, откривају и његов методолошки приступ и путеве обликовања етнографског језгра у песничку слику. Чајкановић примењује врсту научне стратегије која би се могла означити као укрштање аргументације. С једне стране је збир националне културе и цивилизацијског наслеђа, а с друге песма или појединост из „текста“, чија значења сежу до најдубљих талого традиције. Тумачење тог, издвојеног сегмента, затим (или напореда) постаје још једна честица при склапању изгубљене старе српске митологије. Када уочи древне „трагове“, Чајкановић потезима пажљивог рестауратора скида на таложене наслаге. Повезује фолклорне облике и веровања, обредно-магијску праксу и фразеологију, а тим компонентама указује на механизме усменог певавања, саставне чиниоце традицијске културе и процесе њиховог трајања кроз векове.

Одабраним Вуковим записима својствена су преплитања поетичких законитости епике са елементима легенде („Како се крсно име служи“, Караџић 1988: 20°) и фантастике („Секула се у змију претворио“, Караџић 1988: 85° и 86°); прожимања епике са баладом („Смрт мајке Југовића“, Караџић 1988: 48°) и мотивских и хроничар-

⁵ Савремена тумачења сличних фразеологизама потпуно потврђују оваква Чајкановићева тумачења. Мршевић-Радовић 2008: 33–35.

ских модела („Смрт Марка Краљевића“ и „Почетак буне против дахија“, Караџић 1988: 74° и Караџић 1986: 24°). Поступци анализа се у тим радовима подударају. Чајкановић најпре излаже сиже песме и наводи варијанте. Уз указивање на постојећа тумачења (ако их је било), поставља питања: какав смисао има визија светитеља на десном рамену; какве корене има мотив преображавања јунака у змију; због чега се непосредно „пророштво“ и искорак ка будућим догађајима везује за воду; како су (пре)обликовани сегменти и у новом „рационализованом“ склопу сачували „чаробни митолошки апарат старинске српске епопеје“ (Чајкановић 1994а: 103).

Осветљавајући природу обележавања крсног имена у конкретној варијанти и религијском систему, уверљиво је показао како се одржава остатак „најдубље старине“ из култа мртвих. Поимање митског претка заштитника добија хришћанске компоненте и „нова“ имена (анђео, светитељ), али то не мења исконску функцију: „Свети Аранђео на десном рамену свога крсника није, дакле, песничка фикција, него стварно народно веровање, један остатак из најдубље старине.“ То потврђују подударне представе код многих народа „још и данас, као што је утврдио Е. Tylor, Primitive Culture, 2, 199 илд...“ (Чајкановић 1994b: 291–292).

Метаморфоза, неуобичајена за епског јунака, али не и за низ ликова из прозне баштине и веровања, полазиште је реконструкције у студији о погибији Секуле Бановића. Такође широко засновану аргументацију чине бројни примери из фолклорне грађе, од стилске фигуре као „рефлекса веровања“, преко митских еквивалената каталога народа из више преписа „старе књижевности“, до Фрејзерових истраживања тотемизма. Пратећи путеве конкретизације представа, Чајкановић укључује и опаске о косовском миту, док исходшта слике-мотива о „борби између два чаробника“ илуструје фрагментима приповедака и предања (Чајкановић 1994а: 401, 403). Наводећи типове метаморфоза из српског фолклора, уз прожимања с оријенталним и античким утицајима, Чајкановић закључује да се „змај, онакав какав је у српским народним песмама и приповеткама може (...) сматрати, *у њавном*, за српску специјалност“ (Чајкановић 1994а: 404). Локалне нијансе интернационалних представа су заправо неминовне, како год да се сагледа порекло интернационалних мотива. Оваква „читања“ једне епске песме су и доцније потврђена. Мада Чајкановић учеснике двобоја означава само као „чаробнике“, сукоб се одликује „јасним цртама шаманизма“ (Лома 2002: 129). Истоветне закључке изводили су и фолклористи млађе генерације с почетка ХХИ века (Радуловић 2005: 40–42, Перих 2007: 47–55), док су се шаманска својства препознавала и при анализи портрета јунака „средњих“ времена (Клеут 2012: 176–184).

Проучаваоци српског наслеђа враћали су се студији о хидромантији, при чему је „Почетак буне против дахија“ једна од ретких песа-

ма „новијих времена“ којој је Чајкановић посветио пажњу. Предочи-вши како се у веровањима, магији и усменом песништву испољавају старинска схватања о „мантичкој снази воде“, Чајкановић је указао и на нијансе између Вишњићевих стихова, у којима се кроз површину воде обзнајују „слике богова и сенке демона“. Осим слојева традиције, поново наговештава односе између интернационалног и локалног: „Али док је пракса, као што се даје лако утврдити, оријенталско-византијска, теорија тумачења је старинска српска. Вишњић, као човек из народа, није познавао све појединости „демонистичке“ хидромантије“, а његовим оригиналним „примерима“ тешко се налазе паралеле и „у општој историји дивинације“ (Чајкановић 1994b: 300). Резултати које је Чајкановић тада изложио укључени су у потоња истраживања разних нивоа баштине, од поетике простора (Детелић 1992: 88–110, Детелић 2013: 213–229; Карановић 1998: 207–218; Вукмановић 2020) до даровитости Вукових певача (Недић 1981: 29, Сувајџић 2010: 44–45).

Другачија је рецепција Чајкановићевог тумачења песме о смрти мајке Југовића, што показује да ни проучаваоци нису лишени емотивне идентификације са традицијом. Уосталом, завршне стихове из Вукове збирке, који су додавали аргументе Чајкановићевом приступу, још је 1878. „поправио“ Стојан Новаковић (Милошевић-Ђорђевић 1990: 98). Пажљиво расклапајући слојеве из којих се зачињу песничке слике, Чајкановић се најпре задржао на сцени приношења посмртне жртве ратницима, позивајући се и на старе споменике и на друге сличне обраде из српског усменог песништва. Поступак мајке он процењује као нелогичан „и у контрадикцији с оним што је речено раније“ (Чајкановић 1994а: 97). Али, и други сегмент „млађе“ партије из другог композиционог сегмента баладе сачувао је старије митолошке трагове. Њих Чајкановић препознаје, између осталог, и на нивоу обликовања индоевропских женских божанстава, која су „страшна и неумитна, ледено озбиљна“, јер се опхођење мајке Југовића апсолутно удаљава од јавне манифестације тужења, што је дужност патријархалне жене. Процеси повезивања слојева и представа из различитих времена показују, по мишљењу Чајкановића, и како под притиском нових схватања „митолошке идеје (...) бледе и ишчезавају“. Представници тог измењеног погледа на свет су „рационалисти“. Такав један певач је преузео готово решење из „старије поезије“, али је „у чаробни митолошки апарат старинске српске епопеје унео прозаичног, стерилног хришћанског Бога, од горске виле начинио обичну дворјанку...“ (Чајкановић 1994а: 102–103).

Овакав приступ је, заправо, дуго остао по страни проучавалаца, премда је било немогуће из српске традиције изоставити песму о удесу Југовића. Али, страдање ове епске куће пратиле су махом патетично-родољубиве опсервације, уз евентуално повезивање стилских решења с Хомеровим поређењима (Ђурић 1973: 47–48, 110). Опеван

догађај се препознавао и као „чиста симболичка драма свести“, уобличена „с неком библијском једноставношћу: све је ту необјашњиво и ништа није чудно“ (Кољевић 1974: 174–175). Балада о смрти мајке Југовића, заједно с „Косовком дјевојком“, представљана је као „визија пораза пренесена (...) с колективног на лични породични план“, док те песме „иду међу најдубље и најпотресније песничке творевине читаве наше књижевности, усмене и писане“ (Деретић 2000: 248–249).

Студија Веселина Чајкановића, додуше, није изостала из литературе уз песму (Караџић 1988: 579). Та његова анализа издвојена је као „узоран образац истраживања ове врсте“ уз образложење разлога с којих је тако високо оцењена (Диздаревић Крњевић 1997: 35). Додатну афирмацију је овакво трагање за митском прасликом доживело након више од осам деценија пошто је написано, када се издвојило „из мноштва тумачења“ (Петровић 2001: 251). За самог Чајкановића, ова песма из тематског круга о Косову не само да је „једна од најважнијих“, већ показује и како се чувају „драгоцени подаци старине“ чак и онда кад се не распознају њихова значења. Овакав богат „сирови материјал народних умотворина“ чека да буде откривен, и тек ако се испита могли бисмо „једном да подигнемо густу копрену са митске прошлости нашег народа“ (Чајкановић 1994а: 107).

Чајкановић је осветљавао дубинске слојеве српске епике и кад је више пута писао о Косову и „случају“ Марка Краљевића.⁶ Пажњу заслужују и његови коментари уз једну арнаутску варијанту о Првом косовском боју, које он скромно одређује као „неколике опаске“ (1994а: 210–220). Предочава сложеност епске биографије Милоша Обилића, његову позицију при обликовању традиције о боју, широку популарност и нијансе приликом грађења портрета у различитим срединама. Могућа архаична исходишта (доследно) повезује са више мотива „из народних приповедака“, концентрисаних око Милошевог имена. Пратећи стихове из „арнаутске песме“, детаљније се задржао на формулама сновиђења, симболици птица, небеских тела и кључева, заштитнику са десног рамена, магичним моћима воде. Повезао је митско порекло јунака са епским атрибутима, наговестио старину мотива жеђи и кефалофора. Тумачио је сегменте везане за: поседовање оностране тајне вечног живота, табу-прописе и околности губитка тог дара, колективно морално посрнуће и неминовну казну. Уз указивања на битне детаље и древну подлогу непрекидно успоставља споне са митским представама других народа. Сличне „опаске“, важне за разумевање песама, особености традиције и процеса који су се у њој одвијали, изложио је Чајкановић као коментаре, кад је састављао изборе народне поезије.

6 Због предвиђеног обима овог прилога само се указује на важна Чајкановићева разматрања епских песама о Косову и Марку Краљевићу. Тим питањима и приступима требало би посветити засебне студије, тим пре што о самим тематским круговима српске традиције постоји у српској фолклористици изузетно богата литература.

4. Из старих ризница – коментари и антологије

Две антологије народних приповедака, које је Чајкановић припремио са критичким апаратом, до данас су остале незаобилазна грађа за све проучаваоце фолклора и особит узор концепције оваквих издања, чија читалачка публика може имати веома различита интересовања. Исту судбину, међутим, нису поделили избори народних песама, које је више пута приредио сам, а једном и са Тихомиром Ђорђевићем.⁷ Тај вид његовог рада свакако је засенила реконструкција старе српске религије, што не значи да се олако може занемарити, како се то по правилу догађало.

Можда су збирчице остале незапажене и зато што су, због околности штампања, оне прве биле тешко доступне. Осим тога, између два рата појавило се више антологија усменог песништва, за широку публику и младе нараштаје, те су се избори Веселина Чајкановића међу њима готово изгубили. Но, и те књиге Т. Остојића, В. Јовановића, Ј. Продановића данас се ретко и узгред спомињу или се наслови тек повремено наводе у библиографијама.

Чајкановић је преузимао записе махом из Вуковог корпуса и то из Државног издања. Број варијаната није био велики, а бирао их је према различитим полазиштима: по тематици (*Српске народне њесме. I. Песме косовске*, Бизерта 1918); на основу жанровских особености (*Српске народне њесме. II. Песме митолошке*, Бизерта 1918; *Српске народне њесме. Друја књија. Митолошке и друје различитије њесме*, Београд, 1924) и, што је нарочито важно, као илустрацију репертоара усмених стваралаца (*Пейнаесѝ српских народних њесама*, Београд, 1925). О његовом приређивању нису се изјашњавали ни савременици, док су проучаваоци нове генерације вероватно сматрали та издања „превазиђеним“. Или су постојали и неки други разлози.⁸

7 Ова се антологија разликује од осталих и по томе што изостају напомене, поговор и предговор. Изабран је већи број песама (79), од којих је највише из Вукових „старијих“ времена (69), девет је из треће књиге Вукових *Српских народних њесама*, а „новија“ епска времена заступљена су само песмом „Почетак буне против дахија“. Вуков редослед је доследно поштован, а испред садржаја је литографија А. Јовановића из 1848: *Срби око ђуслара* (Чајкановић, Ђорђевић, б. г.).

8 Издања су данас тешко доступна, те се ни у прегледним библиографијама Веселина Чајкановића подаци о њима не слажу (Марић 1973: 653–666; Цајић 1994: 416). Изгледа да је то био удес самог Чајкановића, о чему сведочи и Марићева напомена уз библиографију. Први избори штампани су у Бизерти, током Великог рата, те је било готово очекивано да се изгубе књижице малог формата. Али, издања из 1924. и 1925. поделила су исту судбину. За то постоји више могућих разлога. Није искључена популарност антологија код најшире публике, у том случају би се књиге могле чувати у приватним библиотекама. Затим, бомбардовање Београда и Народне библиотеке 6. априла 1941, окупација, Други светски рат и савезничка бомбардовања умањили су доступност публикација штампаних између 1918. и 1941. И на крају, али не и на последњем месту, статус који је Чајкановић незаслужено имао након ослобођења могао се такође од-

Осим белешке о првој оваквој књизи (Аноним 1917, према Цајић 1994: 417), оскудно представљање његових антологија свело се на два кратка осврта поводом *Пейнаесџ српских народних њесама*. Анонимни критичар само је приметио како је збирка „одлично приређена“ (Аноним 1926: 378). А Јаша Продановић, благонаклон према коментарима уз текстове, замера Чајкановићу што је „претпоставио моралну страну песама“ њиховој лепоти и изоставио „Женидбу од Задра Тодора“ и „Женидбу Максима Црнојевића“ (Продановић 1925: 560). Начин приређивања тих издања био је и у оно време и за касније прилике јединствен. Намењене широј публици или баш ради ње, антологије су садржале напомене, конципиране различито – од тумачења мање познатих речи до сажетка већ написаних огледа или језгра будућих студија о појединим песмама, усменој епици, српској традицији и везама с културама других народа.

Делатност је започела у немогућим условима, 1917, кад је Чајкановић приредио само једну песму, „Женидбу Максима Црнојевића“.⁹ Како ће *Коменџар* показати (Чајкановић 1917: 36–55), међу оскудном литературом је, уз *Прејлед српске књижевности* Павла Поповића, *Анџолоџију новије српске лирике* Богдана Поповића и класичних дела светске баштине, било места за Вуков *Рјечник*, *Пословице* и другу књигу *Српских народних њјесама*, али не и четврту. Можда је то била и срећна околност, јер је управо само на основу одличног познавања песама Чајкановић уочио подударности и нарочиту сличност“ још две песме са варијантом о женидби црногорског кнежевића: „то је ‚Сестра Леке капетана‘ (сличност у садржини и спољној форми) и ‚Бановић Страхџиња‘ (сличност у спољној форми)“. Након набрајања свих таквих примера – стих по стих (по бројевима) следи закључак: „Све три ове песме вероватно су од *једној* певача“. Да се међу књигама ратне библиотеке Веселина Чајкановића нашао и четврти том Вуковог корпуса, лако би потврдио ово запажање, које га је, очито, подстакло на размишљања о важним питањима стварања и трајања епике.

разити на судбину његових књига, било да су примерци уништени или отписани из библиотечких фондова. Недавно рушење куће Веселина Чајкановића дефинитивно је ускратило чак и могућност спознаје шта се, током деценија, догађало с књигама из професорове библиотеке.

9 „Ово је прва књига штампана у Штампарији Српских Инвалида, у Бизерти. Њу су сложили, одштампали и повезали инвалиди – ученици, под упутствима и контролом својих наставника. Коментар уз песме рађен је у Бизерти, са врло ограниченом литературом. Због тога је кратак и не обухвата сва места којима је објашњење потребно.“ (Чајкановић 1917: [III]). У истој Библиотеци „Напред“, Чајкановић је 1916. штампао, нимало случајно: *Извод из француске грамаџишке и француски разјовори*, а 1917. *Француско-српски речник*, као и *Шџа њемо њосле рајџа? Савеџи српским инвалидима А. Офора*. Ове књиге делиле су се бесплатно. Четврта је коштала „30 сантима“, што је, по свему судећи, било намењено фонду штампарије.

Песму је високо оценио, сматрајући да певач заслужује „признање које је Квинтилијан (Inst. Orat. X, 46) учинио Омиру“.¹⁰ Приметио је такође да „наша песма“ испуњава „услове које је за херојску трагедију, поставио још Аристотел (Поетика, г. 6). Трагички мотиви у њој сасвим су у духу епске поезије и епског морала“ (Чајкановић 1917: 39). Следе поређења са Софокловим *Едипом*, два фрагмента из *Максима Црнојевића* Лазе Костића, излагање сижеа и тумачења стихова.

Занимљиво је да је Чајкановић, упркос битним разликама које постоје у обради модела јуначке женидбе, упоредио „Женидбу Максима Црнојевића“ са „Женидбом Душановом“. Као „најстарије место“ издваја епизоду о покрету сватова из Млетака и неоправдану зебњу да је дужд припремио замку. Овакву контрадикторност тумачи као битан *џроцес* у поступцима епских стилизација: „Али баш то што овде нема смисла, доказ је да је епизода аутентична: она је узета из старијих песама у којима је стварно било опасности и борбе“ (Чајкановић 1917: 38). Напомене су разнородне и расуте уз одговарајуће појмове, стихове и фрагменте песме. Односе се и на лексику, али претежно обухватају она „места“ која ће кроз каснија изучавања бити посебни предмети анализа. Примера ради, укратко се скицира лоцирање Леђана, истичу хипербола окупљања сватова, значај јуначких коња и оружја у епским песмама (Чајкановић 1917: 44–45). Чајкановић наводи Вукова тумачења из *Рјечника* и *Пословица*, сродне формуле из других варијаната (нпр. опис бошчалука или „драмску перипетију“ откривања невестиног лица, писање крвљу од образа, Чајкановић 1917: 50–52). Задржава се на симболици змије и поклона које зет добија од тазбине, а порекло фразе *жедан крвце* тумачи у интернационалним релацијама (Чајкановић 1917: 50, 53). На крају набраја све песме које су под бројевима споменуте у коментарима,¹¹ док је поједине варијанте наводио и међу напоменама, по Вуковом наслову или према главном јунаку. Највише их је из друге књиге јуначких „старијих“ времена, којима је Чајкановић посебно поклањао пажњу и у студијама и када је приређивао антологије.

10 Признање је наведено у оригиналу и преводу: „За узвишене ствари нико није умео бити тако отмен, за обичне ствари нико није могао наћи тако одговарајући израз. Бујан и кратак, расположен и озбиљан; и не знаш да ли да му се више дивиш када је опширан, или кад је кратак; ненадмашан и као песник и као ретор“ (Чајкановић 1917: 39).

11 1. „Свечи благо дијеле“, 7. „Јован и дивски старјешина“, 11. „Змија младожења“, 15. „Предраг и Ненад“, 22. „Свети Саво“, 24. „Женидба краља Вукашина“, 41. „Марко Краљевић и Вуча генерал“, 43. „Бановић Страхинја“, 49. „Комади од различнијех косовскијех пјесама“, 52. „Обретеније главе кнеза Лазара“, 55. „Женидба Марка Краљевића“, 60. „Марко Краљевић и Алил-ага“, 61. „Марко Краљевић и Мина од Костура“, 61. „Марко Краљевић и Муса Кесеџија“, 67. „Марко Краљевић и Ђемо Брђанин“, 71. „Турци у Марка на слави“, 72. „Орање Марка Краљевића“, 73. „Смрт Марка Краљевића“, 74. „Радул-бег и бугарски краљ Шишман“, 86. „Женидба Поповић Стојана“, 90. „Смрт Јована Деспотовића“, 91. „Женидба Змај-Деспота Вука“, 93. „Женидба Тодора Јакшића“, 94. „Ропство и женидба Јакшића Шћепана“ (Чајкановић 1925: 54–55).

Књижица на којој су српски ратни инвалиди 1917. учили типографски и књиговезачки занат навођена је у библиографијама Веселина Чајкановића, а нашла се и међу подацима о литератури уз „Женидбу Максима Црнојевића“ из *Сабраних дела* Вука Караџића (Караџић 1988: 607). Чини се, ипак, да су ове коментаре проучаваоци занемарили, мада их се Чајкановић није одрекао. Напротив, имао је обичај да, поводом одговарајућих тема, сам упути на запажања и закључке које је тада изрекао.

Слична је судбина и осталих Чајкановићевих антологија народне поезије. Кад је састављао избор „јуначких песама“, није их навео чак ни Војислав Ђурић, иначе толико заслужан за спасавање научног опуса свог професора.¹² Чајкановић је бирао махом *миџолошке*¹³ песме, док је збирка из 1924. указала на постојаност његове класификације усмене епике. Међутим, ако се тај критеријум заснивао на несигурним питањима генезе песничког рода,¹⁴ друго полазиште је, временом, постало средишња тема српске науке о народној књижевности.

Тај приступ илуструје збирка из 1925. Сваки текст Чајкановић је пропратио напоменама (Чајкановић 1925: 147–182), а извори при тумачењима су исти као и 1918. Етнографске описе и цртице преузима највише из Вукових одредница у *Рјечнику*, из *Пословица* и напомена које је Вук штампао уз поједине песме. Томе Чајкановић додаје основне податке из историје и географије, литературу и набраја варијанте из других збирки. Међу објашњењима уз најпознатију Вишњићеву песму саопштава фрагменте србуље из манастира Свете Тројице и записе у којима се наводе „небеске прилике“ забележене прве деценије XIX века. Јер, те су реалије стилизоване „као пророштва“ с почетка песме о подизању српске буне против дахија (Чајкановић 1925: 153–154). По свему судећи, неколико редака посвећених гатању „према огледању у води“ чине језгро нешто касније написане студије.¹⁵

12 Осим студија и монографија из области фолклористике, Ђурић на крају поговора наводи антологије Војислава Јовановића (1922), Јаше Продановића (1938), Бранка Водника (1930), Светозара Матића и „Белешке и објашњења С. Матића, Н. Банашевића и В. Латковића уз II, III и IV књигу Вукових *Српских народних њесама*, издање београдске *Просвете*“ (Ђурић 1973: 767–768).

13 Одредницом *миџолошке њесме* Чајкановић обухвата знатно шири круг примера од лирске руковети коју је још Вук означио као „пјесме особито митологичке“. Тако обележава целокупно усмено песништво (епику, лирику, лирско-епске врсте) у ком се јасније или слабије испољавају рефлексии паганског и хришћанског религијског система.

14 О старини народне поезије се развила мала полемика између Станоја Станојевића и Драгутина Костића, на страницама *Прилога проучавању народне њезије*, током 1935. и 1936. Чајкановић није тада узео учешће у осветљавању ових питања, а нека врста арбитража потекла је из пера Николе Банашевића. По његовој процени песме о „старим догађајима“ могу настајати и у новије време, а „уношење окултних мотива није увек израз веровања певача и слушалаца него често песнички оквир или украс који пређе у занатски манир“ (Банашевић 1935: 169).

15 Чајкановићева поређења стихова из репертоара истог певача применио је и Бо-

Чајкановићеве напомене представљају несвакидашњу антологију различитих честица од којих су састављени српска традиција и усмено песништво. Налазе се ту сведени обичаји о слави, Божићу, заштитнику куће, појединим етапама свадбе, о магијској функцији шибања, приношењу људске жртве темељима грађевине. Задржао се Чајкановић на битној епској релацији ујак – сестрић, на тумачењима везаним за оружје (сабља с очима, зелени мач, сабља аламанка) и јуначке коње. Указао је на заступљеност митских бића, којима припада и Балачко војвода. Наговестио је учесталост формула попут „браве дубровачке“, значења израза „кука и мотика“, природу типских ликова какав је Раде неимар, (формулативне) етапе јуначке женидбе са препрекама, споне појединих подвига епских јунака са мотивима легенде о Светом Ђорђу. Упутио је на мотивску блискост између песама и приповедака. Запажа певачев однос према догађају о ком пева, какав је детаљ Милијин коментар о новој српској престоници у Крушевцу (Чајкановић 1925: 160). Издвојио је као битну нијансу обрада тема из „старијих“ и „средњих“ епских времена појединост да су песме о хајдуцима и ускоцима пуне „љубавне чежње и ашиковања“ (Чајкановић 1925: 175). Изменио је Вуков наслов „Женидба Душанова“, тако што је дао предност првобитној насловној синтагми „О женидби српскога цара Стјепана“ из 1815, кад је песма први пут штампана. Проширио је податке из литературе о лоцирању Леђана, али није одустао од сопствене претпоставке (Чајкановић 1925: 164).

Поред ризнице истраживачких тема, од којих су касније многе и биле детаљније разматране, Веселин Чајкановић је, после Вука, а из нове перспективе, сагледао битну (будућу) област српске фолклористике. На то указује сама концепција антологије из 1925, тим пре што је избор варијаната представљао и јединствено признање талентованим усменим ствараоцима.¹⁶ Од друге половине XX века

жидар Томић у анализама песама Филипа Вишњића, као и коментарисање сваке варијанте. Али, изостаје указивање на претходне примене оваквог поступка (Томић 1935: 183–238), што није остао усамљен случај.

16 „Неколико речи о певачима:

Почетком XIX века, први пут у историји народне српске књижевности, забележене су личности које су ту књижевност стварале. У области епског песништва познат нам је, из тога времена, велики број изврских певача. Сви они – изузев донекле Филипа Вишњића – радили су са већ познатим материјалом, по шаблону који је за епску поезију одавно утврђен (в. врло добре Вукове примедбе у првој књизи песама, стр. XXXVII и дд); у границама тога опште народнога успели су они ипак да покажу и своју индивидуалност, у сваком случају успели су да песмама даду најсавршенији облик, и да српско епско песништво доведу до кулминационе тачке. Почетак XIX века је *златни век* српског епског песништва.

Филип Вишњић, Тешан Подруговић, Старац Милија, Стојан хајдук, Рашко и толики други, имају у књижевности исто тако угледно место као и Омир. Њихова поезија не уступа Омировој. С тога је потребно проучавати их, и њихову поезију и њих лично. То је не само национална дужност, него и научна потреба, јер у нашој књижевности они немају такмаца, и јер је историја њихове поезије најважнији одељак у историји

овим путем се махом и кретала српска наука о усменој епизи и нема фолклористе који се, макар једном студијом, није задржао на особеностима неког од Вукових певача. Веселин Чајкановић је још 1918, а 1925. нарочито упечатљиво издвојио тај битан феномен – однос колективног и индивидуалног у процесима настанка епске варијанте. Чини се, међутим, да његов допринос разматрању овог питања није довољно истакнут. Као да се подразумевала тек прва „фаза“ проучавања „индивидуалних одлика Вукових певача“, уз набрајања зачетника: „В. Чајкановића, Б. Поповића, Х. Барића, И. Димитријевића и др“ (Пешић 1981: 106). Између два рата проучаваоци су одиста првенствено полазили „од појединих песама и њихових објашњења кроз уочавање одређених својстава у поступку појединих певача“¹⁷ (Пешић 1981: 106). Ипак, Чајкановић се није задржао на тумачењима песама, колико год да су то битне компоненте његових прилога у антологијама и основ појединих студија. Обдарен изузетним способностима да напоредо посматра детаљ и целину – стих или песму наспрам комплекса националне и светске баштине, Веселин Чајкановић је тежио и ка сагледавању еволутивних процеса епског песништва као поетског система.

наше књижевности. Они, међутим и иначе заслужују пажњу. То су били силни људи, који по своме карактеру, по јунаштву и по родољубљу, нису уступали епским јунацима које су у својим песмама овековечили.

Међу певачима има неколико жена. У овој малој збирци има их не мање од четири. Њихова улога узвишена је. Оне су заточнице српске религије и морала (...) Није случајно да готово све песме које су забележене од женских певача, имају религијски или морални циљ. Песма слепо Живане најлепша је химна српском крсном имену, а непозната стара Крагујевчанка, како је дирљиво истакла светињу побратимства и посестримства!

Од певача – Вукових аутора ушло је у ову збирку њих петнаест; од сваког одабрана је по једна песма. О самим певачима немамо много података и, док се не буде извршила 'виша' критика њихових песама, све наше знање о њима почиваће углавном на Вуковим забелешкама. Из тих забележака може се о певачима који су у ову збирку унесени, извући ово“.

[На основу Вуковог „рачуна“ о песмама Чајкановић доноси основне податке, односно оно што је Вук записао или приметио о: слепој Живани; Груји Механџићу, старој Крагујевчанки, Вуковом оцу, Филипу Вишњићу, старцу Милији, Тешану Подруговићу, Стојану хајдуку, старцу Рашку, слепој Степанији, слепој из Гргуреваца, Гаји Балаћу, попу Филипу, Рову. Затим, такође по Вуковим подацима Чајкановић наводи збирке, бројеве и наслове песама из репертоара ових усмених стваралаца.]

„Који су од ових Вукових певача били народни песници, од иницијативе и са надахнућем (такви су извесно Филип Вишњић, Тешан Подруговић, Стојан хајдук, Рашко, и – упркос Вукове примедбе на стр. 138 ове књиге – старац Милија), а који опет само гласници туђих песама (какви су нпр. Вуков отац или Гаја Балаћ), то је ствар која се тек има да испита.“ (Чајкановић 1925: 134–135)

17 Такав је, на пример, есеј Б. Поповића, у ком осветљава улогу хистерологије у Милијиној песми о јунаку из „малене Бањске“ и задржава се на психологији јунака који „прашта зато што прашта“ (Поповић 1936, према: Неђић 1972: 183–198). Исту песму тумачио је и Хенрик Барић, чију је пажњу привукла и трагика у најпознатијој балади са ових простора (Барић 1936 и 1938, према: Неђић 1972: 199–209 и 119–125).

Генеза форме или уочавање саставних слојева традиције који се рефлектују кроз епске стилизације била је и посебна тема његовог последњег рада. Основну идеју је поставио управо у антологији из 1924. Распоред грађе¹⁸ не открива принципе којима се руководио при састављању осталих избора, али указује на континуирана промишљања о народној поезији. Укратко је образложио поделу: првих осам песама су „религијске“, засноване на старим религијским схватањима. Следећих осам представљају стилизоване „митове и легенде“, обраде „незнабожачке“ и хришћанске или „похришћанствене“ подлоге (9–13 и 14–17). Трећа руковет од осам примера илуструје стиховане обраде „мотива из народних приповедака“. О типологији или развојном путу усменог песништва Веселин Чајкановић је очито размишљао до краја живота.

5. Свод – генеза и типологија епског песништва

Последња студија, коју је Чајкановић написао годину дана пре смрти, односила се на постанак и развој српске народне епике. Штампана је тек након једне и по деценије у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* 1958–1959. и други пут, на крају другог тома *Сабраних дела*, након скоро пола века од јуна 1945, када је завршена (Чајкановић 1994b: 503–529). Истичући „унутрашњи синкретизам“ религијских представа, својствен целокупној традицијској култури, Чајкановић образлаже три етапе развоја, односно могућу класификацију на основу садржине. По његовом мишљењу, а доследно са закључцима о старој српској религији, епика се развија из песама певаних у славу предака, из тужења и тужбалица – из култа посвећеног мртвима. Следећу фазу означава као стварање песама „са епским мотивима“, где су опеване историјске и квазиисторијске теме. Ту је изразита јака колективна идентификација са ликовима и догађајима, али и улога професионалних гуслара: „они су епским песмама дали савршенију форму, одабранији израз, виши морал, отменије манире, и, што је нарочито важно, унели у њих митолошки апарат“ (Чајкановић 1994b: 507), ослањајући се и на наслеђен фонд стилско-изражајних решења. Трећи тип Чајкановић означава као песме са приповедним мотивима.

18 „Класичном“ корпусу, штампаном за Вукова живота, придружио је неколико варијаната из пете и шесте књиге државног издања и збирки Богољуба Петрановића. У избору из 1924. песме се нижу следећим редоследом: 1. „Ко крсно име слави ономе и помаже“; 2. „Свеци благо дијеле“; 3. „Слава Светог Аранђела“; 4. „Царица Милица и змај од Јастрепца“; 5. „Влашићу Павлу побјеже вила“; 6. „Највећи гријеси“; 7. „Материна клетва“; 8. „Кумовање Грчића Манојла“; 9. „Цар небесни жени сунце“; 10. „Цар Дуклијан и Крститељ Јован“; 11. „Бог никоме дужан не остаје“; 12. „Сиротна мајка“; 13. „Љуба богатог Гавана“; 14. „Рођење Христово“; 15. „Часни крсти“; 16. „Огњена Марија у паклу“; 17. „Ђакон Стефан и два анђела“; 18. „Вилин чудесни град“; 19. „Јован и дивски старјешина“; 20. „Наход Симеон“; 21. „Диоба Јакшића“; 22. „Женидба Јове Будимлије“; 23. „Секула се у змију претворио“; 24. „Браћа и сестре“; 25. „Змија младожења“.

Иако приступ не представља новину у Чајкановићевој реконструкцији националне културе, студија се разликује од осталих и подсећа на неку врсту научног тестаментa. Излагања садрже низ детаља и мотива, те се (данас) чини као да набраја захвалне теме, слутећи како му измиче време и ускраћује могућност да свему томе посвети и посебне студије. И тада указује на интернационалну распрострањеност мотива какви су, на пример: чудесно, натприродно рођење јунака (пореклом од змаја или вила), зидање градова уз жртвовање људи (нпр. Скадра, али и улога какву има Јерина), присуство јунакиње на разбојишту након битке; утакмица у певању; о видовитом коњу, о „неповредимости“ јунака и води заборавa. Спомиње слободан избор смртне казне, знаке распознавања попут „упљачкане“ сабље (или прстена), слику неба које се ломи и руши, „прелаз из старе вере у нову“ итд. Од преобликованих исконских митова у епском духу нашли су се, по његовом мишљењу: мит о смаку света, о јунаку који не умире већ нестаје и примери катавасиса, при чему Чајкановић скицира тематске кругове о Косову, о Марку и боравку јунака међу Арапима. Највише песама ове „митолошке“ групе, доследно, препознаје међу „старијим“ епским временима, а сматра да их има и више, што ће показати постављање „јасније границе између историје и митологије, и када се митологији врати оно што се сада сматра још за историју“ (Чајкановић 1994b: 511).

Трећу групу означава као „бајке и новеле, скаске и легенде у епском стиху и понекад обрађене на епски начин.“ Истакао је уобичајено одређење ових песама као неисторијских, уз важну напомену да се „приповедни мотиви (...) често везују за народне јунаке, Марка Краљевића, Милоша Обилића, Стојана Јанковића, и друге историјске или квазиисторијске личности“ (Чајкановић 1994b: 519). И овде ниже варијанте из разних збирки о змији младожењи, метаморфози, Ленори, девојци без руку, неизвршивим задацима, Алкестидин мотив, о мајци крвници, невери љубе, мужу на свадби своје жене, прерушеном трговцу. Доследно примењујући појам *скаска* за категорију предања примећује да су и стиховане обраде „етиолошки нијансиране“, а придружује им и *легенде* (Чајкановић 1994b: 520–521). Међу набројаним варијантама ту су се нашле песме о зидању Скадра и Раванице, „Бог ником дужан не остаје“, „Љуба богатог Гавана“, „Кумовање Грчића Манојла“, „Огњена Марија у паклу“, „Часни крсти“, али и „Душан хоће сестру да узме“. Овако обрађен мотив инцеста Чајкановић препознаје као успомену на древне космогонијске брачне везе „између два највећа наша божанства“ (1994b: 521).

Завршни одељак, посвећен пореклу народних песама, особит је збир претпоставки о индоевропској заједници, утицајима оријента, јужног и југоисточног Балкана, који би „евентуално могао доћи у обзир и као колевка наше епске поезије“ (Чајкановић 1994b: 525). Спомиње удео Изидиног култа у песмама и предањима о смрти цара

Уроша, задржава се на варијанти „Обретеније главе кнеза Лазара“, на мотиву кефалофора, исходишту представа о Јабучилу и везама између српских јунака са традицијом о Александру Великом.

И овај Чајкановићев рад поделио је судбину његових антологија усменог песништва. Тај удес представио је Александар Лома, поводом Чајкановићеве студије писане и штампане на латинском језику. Реч је о поређењима косовског епског круга са староиндијским, нордијским и галским есхатолошким представама „којима је заједничко веровање да ће у „последње време“ доћи до сукоба космичких размера између богова и демона“ да би се након пропасти старог света васпоставио нов. Тако сагледано исходиште формуле остало је незапажено, премда је пружало материјала за „обновитеље индоевропске компаративне митологије“, а по идејама и резултатима се подударило са приступима Димезила и Викандера (Лома 2002: 131–133).

Последњи оглед као да је објављен „прекасно“, премда се и од половине XX века у нас много писало о разним аспектима усмене епике. Но, те расправе састављане су махом као вид научних есеја, без података о претходницима или уз (узгредно) подразумевану литературу. Књига Војислава Ђурића из 1954. по наслову подсећа на питања којима је Чајкановић окончао свој научни опус (Ђурић 1954). И Видо Латковић разматрао је особеност епике „на српско-хрватском језику“. Насупрот Чајкановићу, издвојио је као пресудан „принцип историчности“ (Латковић 1953: 17), што је до краја века однело превагу међу српским фолклористима и историчарима књижевности. Светозар Матић је такође решавао проблем „Откад почиње наше епско певање“ (Матић 1964: 227–245).

За разлику од књиге о српском врховном богу, речника посвећеног биљу, изабраних и сабраних дела о српској митологији или обе збирке српских народних приповедака (1927. и 1929), радови Веселина Чајкановића о епском песништву нису се (непосредно) одразили на фолклористичка изучавања током друге половине XX века. Ипак, многе теме које је покренуо, и на нивоу студије и кроз коментаре у антологијама, потврдиле су значај при потоњим детаљнијим осветљавањима. Изгледа и да се идеја о старини осмерачке епике, чију природу тек треба истражити,¹⁹ суштински зачала после Чајкановићевог разматрања корена (пра)епике из тужбалица. Поред помног уочавања особености Вукових певача испитане су и сложене везе „неис-

19 О томе в: Недић 1976: 16–41; Деретић 2000: 197–202. Латковић такође указује на особеност једног типа тужења за погинулим чланом угледне куће, јер су околности смрти оваквим варијантама давале „шири значај: сеоски, племенски, па и покрајински“ (Латковић 1975: 170). И кад се сагледају само на плану форме, по метричкој организацији, тужбалички напеви из Вуковог корпуса су – у осмерцу (Караџић 1975: 150°–155°). То, свакако, не значи да су све осмерачке песме тужбалице, а још мање да припадају епици. С друге стране, ни певање појединих варијаната у колу, које је Недић навео, не умањује значај Чајкановићевих запажања, тим пре што су се песма и плес, као важни сегменти култа мртвих, дуго одржали при испраћају покојника (Зечевић 1982: 91–97).

торијских“ песама са прозном традицијом (Милошевић-Ђорђевић 1971). Браћа Јакшићи повезани су са Диоскурима (Диздаревић Крњевић 1997: 107–108); мотив инцеста у песмама о српском цару Стјепану образложен је управо онако како га је Чајкановић поставио (Карановић 2010: 33–70); сагледана су архаична исходишта косовске тематике (Лома 2002). Посебно су тумачене формуле о последњем времену (Пешикан-Љуштановић 2007: 133–143); чак се показало да две потпуно различите песме, какве су „Женидба Душанова“ и „Женидба Максима Црнојевића“, воде порекло из исте матрице (Самарџија 2001: 331–352). Истражене су архаичне подлоге песама о женидби краља Вукашина (Делић 2006) и честице од којих се састоји епска биографија Краљевића Марка (Љубинковић 2010: 246–256; Златковић 2006). Не би било претерано рећи да се Чајкановићев опус и/или питања којима се бавио испољавају кроз комплетну српску фолклористичку библиографију, насталу на прелазу XX у XXI столеће.

Чајкановићеве антологије утирале су пут и начину приређивања Вукових збирки. Оба „Просветина“ издања *Српских народних њесама* из педесетих година и *Сабраних дела Вука Караџића* садржала су напомене уз сваку песму. Први пут су доминирала тумачења приређивача, а друго издање је (углавном) обухватало податке о варијантама и литератури. Но, праве наследнице узорних антологија Веселина Чајкановића појавиле су се тек с почетка новог миленијума, кад су тематске изборе епских песама из едиције „Гутенбергове галаксије“ приредили Соња Петровић (2001) и Бошко Сувајџић (2003).

Резултати истраживања Веселина Чајкановића могу се приближити и светској научној сцени. Ни из тог угла није мање упадљив значај његовог рада, колико год да је опус остао непознат иностраним проучаваоцима културе. На ту врсту савремености или свевремености, осим Александра Ломе, скренула је пажњу и Зоја Карановић, напомињући сличности Чајкановићевих анализа са приступима данас признатих ауторитета какви су М. Елијаде, Е. Морен, Д. В. Тома, Е. О. Џемс, М. Мос (Карановић 1994: 227–238).

На запостављање Чајкановићевих тумачења усмене поезије утицале су и друштвено-политичке околности у Југославији након Другог светског рата. Но, као да је, временом, нека виша правда успоставила нарушену равнотежу: „Парадокс је судбине да принудни заборав често води ка поновном откривању, па и некој врсти духовног ускрснућа. Неподобност се након смрти пренела са личности на дело; добрих четврт столећа мало је ко знао за Чајкановића и читао његове списе“. Упркос томе: „Чајкановићево дело је издржало пробу времена“ (Лома 2006: 7–9).

Ако се у светским оквирима не може вратити дуг, не би требало, макар у нашој средини, занемарити чињенице. Чајкановићу се данас признаје да је реконструкцијом старе српске религије поставио „на-

учну основу за комплексно сагледавање књижевности као уметничке форме духовне културе“ и да његови резултати „имају одлучујући утицај на културно-антрополошка, структурално-генетичка, семиотичка и семантичка тумачења књижевних појава“ (Палавестра 2008: 319). А како у тим резултатима важно место заузимају умотворине српског народа, допринос овог научника изучавањима народних песама, прича и пословица, заправо, тек чека детаљнија истраживања. То, наравно, не значи да се све његове анализе народних песама морају прихватити без критичког осврта,²⁰ али се не сме прећутати место које заслужују у историји изучавања српског усменог песништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Милан. *Бојдан Пойовић и српска књижевност*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2014.
- Аноним. „Женидба Максима Црнојевића, српска народна песма, с коментаром“. *Забавник. Додатак српских новина*, I, 7, 15. IX (1917): 16.
- Аноним. „Петнаест српских народних песама, уредио др Веселин Чајкановић, професор Универзитета, Београд, 1925.“ *Књижевни север* 2. 9 (1926): 378.
- Банашевић, Никола. „О важности проучавања мотива народне поезије.“ *Прилози проучавању народне поезије* 2. 2 (1935): 169–173.
- Вранић-Игњачевић, Марија. *Веселин Чајкановић 1881–1946. Каџалој изложбе*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2006.
- Вранић-Игњачевић, Марија, Драгана Столић (прир.). *Лејенде Београдској универзитетској [Св. 2]*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2014.
- Вукмановић, Ана. *У шрапању за извир-водом. Слике воде у јужнословенској усменој лирици*. Нови Сад: Академска књига, 2020.
- Делић, Лидија. *Животијске песме. Женидба краља Вукашина у крују варијаната*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит, 1983.
- „---“. *Српска народна епика*. Београд: Филип Вишњић, 2000.
- Детелић, Мирјана. *Митски простор и епика*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1992.
- „---“. „Епски бунари.“ *Aquatica. Књижевност, култура*. Ур. М. Детелић и Л. Делић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2013. 213–229.

²⁰ Чак и поједини Чајкановићеви „извори“ немају исти статус у проценама проучавалаца. Док је Државно издање Вукових збирки махом неоправдано запостављано, нису занемарљиве сумње у аутентичност грађе коју су штампали Б. Петрановић, а затим и Н. Шаулић. Чајкановић, међутим, често наводи примере из ових корпуса, а занимљиво је да ретко спомиње варијанте из (старије) *Пјеваније* С. Милутиновића.

- Диздаревић Крњевић, Хатица. *Ушва злайокрила. Делотворностй итрадиције*. Београд: Филип Вишњић, 1997.
- Ђурић, Војислав. *Постанак и развој народне књижевности*. Београд: Знање, 1954.
- „---“. *Антилоија народних јуначких йесама*. Београд: СКЗ, 1973.
- „---“. „Увод у сабрана дела“ (предговор). Веселин Чајкановић, *Студије из српске релиије и фолклора 1910–1924*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994а. 7–16.
- „---“. „О реконструкцији старе српске вере“ (предговор). Веселин Чајкановић, *Студије из српске релиије и фолклора 1910–1924*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994а. 31–58.
- „---“. „Предговор“. Веселин Чајкановић, *Стара српска релиија и милолоија*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, 1994с. 7–19.
- Зечевић, Слободан. *Кули мривих код Срба*. Београд: Вук Караџић – Етнографски музеј, 1982.
- Златковић, Иван. *Ейска биографија Марка Краљевића*. Београд: Рад, КПЗ Србије, Институт за књижевност и уметност, 2006.
- Јовановић, Бојан. „Српска народна религија у светлости Чајкановићевих проучавања“ (поговор). Веселин Чајкановић, *О маији и релиији*. Београд: Просвета, 1985. 323–355.
- Карановић, Зоја. „Народна поезија у делу Веселина Чајкановића“. *Зборник Маишце српске за књижевност и језик* 42. 1–3 (1994): 227–238.
- „---“. „Аспекти просторног ситуирања виле у усменој традицији балканских Словена“. *Књижевна историја* 31. 105 (1998): 207–218.
- „---“. *Небеска невесија*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2010.
- Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне йјесме I. Сабрана дела Вука Караџића*, IV. Прир. В. Недић. Београд: Просвета, 1975.
- „---“. *Српске народне йјесме IV. Сабрана дела Вука Караџића*, VII. Прир. Љ. Зуковић. Београд: Просвета, 1986.
- „---“. *Српске народне йјесме II. Сабрана дела Вука Караџића*, V. Прир. Р. Пешић. Београд: Просвета, 1988.
- Клеут, Марија. *Из Вукове сенке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2012.
- Кољевић, Светозар. *Наш јуначки ей*. Београд: Нолит, 1974.
- Костић, Драгутин. „Два косовска цикла“. *Прилози йроучавању народне йоезије* 6. 1 (1939): 1–18.
- Латковић, Видо. *Чланци из књижевности*. Цетиње: Народна књига, 1953.
- „---“. *Народна књижевност*. Београд: Научна књига, 1975.
- Лома, Александар. *Пракосово. Словенски и индоевройски корени српске ейике*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2002.
- „---“. „Веселин Чајкановић – судбина човека и његовог дела“. *Веселин Чајкановић 1881–1946. Каишало йзложбе*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2006: 7–9.

- Љубинковић, Ненад. *Трајања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора I*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- Марић, Растислав. „Библиографија Веселина Чајкановића“. Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, 1973. 653–666.
- Матић, Светозар. *Наш народни еп и наш сѝих*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Заједничка темејско-сужејна основа српскохрватских неисторијских ѝесама и ѝрозне ѝрадиције*. Београд: Филолошки факултет, 1971.
- „---“. *Косовска еѝика*. Београд: Завод за уѝбенике, 1990.
- „---“. „Откривање тајне митских слојева српске усмене грађе.“ *Књижевне новине* 46 (1994): 3.
- Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Недић, Владан (ур.). *Српска књижевност у књижевној кришци, 2. Народна књижевност*. Београд: Нолит, 1972.
- „---“. *О усменом ѝеснишћу*. Београд: СКЗ, 1976.
- „---“. *Вукови ѝевачи*. Прир. Р. Пешић. Нови Сад: Матица српска, 1981.
- Палавестра, Предраг. *Историја српске књижевне кришке, I-II*. Нови Сад: Матица српска, 2008.
- Перић, Драгољуб. „Песма Секула се у змију ѝрећворио као епски сиже о шаманској борби чаробњака (реторика жанра)“. *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*. Ур. З. Карановић и Р. Гикић-Петровић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007. 47–55.
- Петровић, Соња. *Косовска бишка у усменој ѝоезији*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2001.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. *Сѝанаја село зайали*. Нови Сад: ДОО Дневник, 2007.
- Пешић, Радмила. „Владан Недић о Вуковим певачима“ (поговор). Владан Недић, *Вукови ѝевачи*. Нови Сад: Матица српска, 1981. 105–111.
- Продановић, Јаша. „Петнаест српских народних песама, уредио др Веселин Чајкановић, професор Универзитета, Београд, 1925“. *Српски књижевни ѝласник* 15. 7 (1925): 560.
- Радуловић, Немања. „Две метаморфозе у нашој епизи.“ *Свети речи* 9. 19–20 (2005): 40–42.
- Самарѝија, Снежана. „Трансформација епског модела у Милијиној песми о женидби Максима Црнојевића“. *Зборник Маѝице српске за књижевност и језик* 49. 3 (2001): 331–352.
- Суваѝић, Бошко. *Еѝске ѝесме о хајдуцима и ускоцима*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2003.
- „---“. *Певач и ѝрадиција*. Београд: Завод за уѝбенике, 2010.
- Томић, Божидар. *Пјесме Филија Вишњића*. Београд: Одбор за прославу Филипа Вишњића, 1935.

- Цајић, Радисав. „Библиографија радова Веселина Чајкановића.“ Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партиенон, 1994с. 385–421.
- Чајкановић, Веселин. *Женидба Максима Црнојевића, српска народна њесма с коментаром*. Бизерта: Штампарија српских инвалида, 1917.
- „---“. (ур). *Српске народне њесме. I. Песме косовске*. Бизерта: Штампарија српских инвалида, 1918.
- „---“. (ур). *Српске народне њесме. II. Песме митолошке*. Бизерта: Штампарија српских инвалида, 1918.
- „---“. (ур). *Српске народне њесме. Друја књија. Митолошке и друје различите њесме*. Београд: Средишни одбор за народно просвећивање, 1924.
- „---“. (ур). *Пејнаесџ српских народних њесма*. Београд: Штампарија Д. Грегорића, 1925.
- „---“. *Сџудије из српске религије и фолклора 1910–1924*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партиенон, 1994а.
- „---“. *Сџудије из српске религије и фолклора 1925–1942*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партиенон, 1994б.
- „---“. *Стара српска религија и митологија*. Прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партиенон, 1994с.
- Чајкановић, Веселин и Ђорђевић, Тихомир Р. (ур). *Српска народна њесмарица. Из Вукове збирке*. Београд: Издање Задужбине Радојице Ј. Ђурића, б. г.

Snežana D. Samardžija

*Journey to the Center of Meaning
Serbian Folk Songs in Veselin Čajkanović's Interpretations*

Summary

In the scholarly opus of Veselin Čajkanović, the Serbian folklore corpus has an important place. Lyric, lyric-epic, and epic folk poems, as well as folk tales, beliefs and short oral forms, form together an important part of the sources that Čajkanović used to draw conclusions and make observations in reconstructing the old Serbian religion and mythology. His collections, assembled from printed and manuscript elements of folk heritage, along with his invaluable notes on them, are of utmost significance as well. In the present paper, the focus is mainly on Čajkanović's interpretations of certain folk songs, whether in the form of individual studies on them, or simply commentaries in various anthologies of oral poetry. This includes the reception of those studies in the Serbian folk literature scholarship.

Keywords: Veselin Čajkanović, oral epic, layers of tradition, formula, singers, anthologies

Примљен: 1. 9. 2020.

Прихваћен: 1. 3. 2021.